

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кінець XIX—
початок XX ст.

1

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кінець ХІХ—
початок ХХ ст.

У ДВОХ КНИГАХ
Книга 1

За загальною
редакцією проф. О. Д. Гнідан

*Затверджено Міністерством
освіти і науки України*

Підручник
для студентів вищих
навчальних закладів

НБ НПУ

100073216

Київ
«ЛИБІДЬ»
2005

841(075)
ББК 83.34УКРІя73
І-90

*Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено*

Автори:

д-р філол. наук, професор *О. Д. Гнідан*;
д-р філол. наук, професор *Г. Ф. Семенюк*;
канд. філол. наук, професор *Н. М. Гасвська*;
канд. філол. наук, доцент *Є. М. Антонюк*;
канд. філол. наук *О. В. Гасвська*;
д-р філол. наук, професор *М. І. Гнатюк*;
д-р філол. наук, професор *А. Б. Гуляк*;
д-р філол. наук, професор *Л. С. Дем'янівська*;
канд. філол. наук, доцент *О. І. Єременко*;
ст. викладач *Л. І. Кліш*;
ст. викладач *В. В. Коляда*;
канд. філол. наук, доцент *Г. І. Марчук*;
д-р філол. наук, професор *О. В. Мішуков*;
канд. філол. наук *Н. Д. Осмак*;
канд. філол. наук, доцент *Н. М. Скоробагатько*;
канд. філол. наук, доцент *І. В. Хоцянівська*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. *О. І. Денисюк*
(Львів, національний університет ім. І. Франка);
д-р філол. наук, проф. *В. І. Кузьменко*
(Київ, національний університет ім. Т. Шевченка)

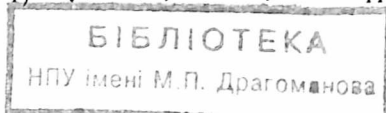
*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист 14/18.2-447 від 12.03.2004)*

Редакція навчально-методичних видань
Головний редактор *В. М. Куценко*
Редактор *Н. А. Симоненко*

ISBN 966-06-0396-7
ISBN 966-06-0397-5 (Кн. 1)

10931
Ж-77417

© О. Д. Гнідан, Г. Ф. Семенюк,
Н. М. Гасвська та ін., 2005

Ім'я Коцюбинського стало широковідомим. Читачі глибоко шанували письменника, з цікавістю зустрічали кожен його новий твір.

У серпні 1911 р. Коцюбинський одержав від українського «Товариства допомоги науці і штуці» пожиттєву стипендію в сумі 2000 крб. на рік, що дало йому змогу залишити обтяжливу працю в земстві і цілковито віддатися літературній творчості. Однак ця допомога прийшла надто пізно.

За порадою лікарів він проводить зиму 1911—1912 рр. в Італії. Влітку 1912 р. разом із сином Юрком відвідує Гуцульщину, маючи намір зібрати матеріал для другого твору з життя карпатських горян. З Карпат письменник повернувся зовсім немічним. Кілька місяців (жовтень 1912 — січень 1913 р.) Коцюбинський лікується в університетській клініці проф. В. Образцова в Києві, але медицина вже була безсилою. «Всі знали, що здоров'я його вже кілька літ розхитане і так небагато зосталось сторінок в книзі його життя. Ми знали це з газет, чули з переказів, відчували це в тоні його власних творів. Його останнє нескінчене оповідання наскрізь перейняте якимсь тихим болем, покірним одчаєм, вражає таким загостреним відчуттям краси життя, моря, неба, — яке може бути хіба тільки в безнадійно хворої, свідомої, близької смерті людини. В ньому чути і молитву і прощання, і останнє «благословляю» життя від того, хто скоро має відійти. Ave, vita, moriturus te salutat...»¹.

Помер Коцюбинський 25 квітня 1913 р. Поховано його в Чернігові на Болдиній горі в гаю Троїцького монастиря, улюбленому місці його відпочинку за життя.

Коцюбинський — новеліст

Творчість Коцюбинського ввібрала в себе культурні здобутки двох століть, на переломі яких він творив. У цей час особливого розвитку набуває прадавня тенденція до синкретизму мистецтв. Великим культурним завоюванням у цьому сенсі було малярство ранніх імпресіоністів. Їх заклик до сучасності, звернення до природи, до сонця, до краси землі імпонували письменникам-реалістам, зокрема і М. Коцюбинському.

Серед неопублікованих прижиттєвих нотаток Коцюбинського зберігся уривок «Був на виставі», в якому чи не найвиразніше ви-

¹ *Зеров М.* Пам'яті М. Коцюбинського // *Зеров Микола / Упор. М. Сулима.* — К., 2003. — С. 139—140.

словлено заповітні думи великого письменника про смисл життя митця, про його роль у громадському житті:

«Був на виставі й приходжу до думки, що мороз талановитий художник. Для вистави він покористувався головною вулицею города й зайняв під картини всі вікна крамниць. Чудова галерея вийшла. В своїх полотнах — або краще вітражах, бо це малювання по склу, він виявляє декоративний смак. Його спосіб малюнку — *blanc et noir*. З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу. Хоч сам холодний, душа його рветься на південь. Він уявляє собі пальми й третичну рослинність, якої ніколи не бачив, стилізуючи будяка та другу подібну рослинність, яку знаходить по смітниках.... В цьому він правдивий модерніст» [3, 247].

Представником нової школи був і сам М. Коцюбинський, який швидко виріс із старої прози, відмовившись від традиційних типів старої белетристики, етнографізму та сентиментального бідкання над селянським горем і став імпресіоністом. Вихований у кліматі культурних здобутків свого часу, Коцюбинський не міг ігнорувати культурним завоюванням ранніх малярів-імпресіоністів. Їхній заклик до сучасності, звернення до природи, сонця, до краси землі, почуття буйної радості від краси життя — все це імпонувало й письменникам-реалістам.

Українські літературознавці 70—80-х років минулого століття, знайшовши у творчому методі Коцюбинського зародки соцреалізму, навідліг відкинули експресіонізм автора «Цвіту яблуні» (не міг же Коцюбинський, революціонер-демократ користуватися «буржуазним методом»).

Після виходу монографій О. Черненко, Ю. Кузнецова¹, художній статус Коцюбинського як імпресіоніста став чи не хрестоматійним. На початку XXI ст. з'явилися переконливі опоненти, насамперед в особі глибокого дослідника художніх методів, напрямів і стилів постмодерної епохи М. Моклиці, яка цілком слушно визнала парадоксальність такого однозначно-безапеляційного визначення творчого методу митця. «Імпресіоністом називають митця, який послідовно, від початку й до кінця творчого шляху є соціально орієнтованим! Коцюбинський не лише обернений до соціуму, не лише занурений у його болі й проблеми, — він постійно маніфестує таку орієнтацію»². А, як відомо, типологічною ознакою імпресіонізму є асоціальність, антисоціальність, що імпресіонізм — «достатній і по-

¹ Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX — початку XX ст. (Проблеми естетики і поетики). — К., 1995.

² Моклиця М. Михайло Коцюбинський (1863—1913) // Моклиця М. Модернізм у творчості письменників XX століття. — Луцьк, 1999. — С. 52.

тужний метод (і напрям) лише в живописі, в літературі він виявив себе як стильовий рух, поєднуючи з іншими самодостатніми методами, в першу чергу з символізмом»¹.

Зрештою, листи, художні твори Коцюбинського вміщують цікаві роздуми самого письменника про те, що кожний митець, засвоюючи метод, стиль, напрямок «з чужого поля», мусить зберегти власний національний характер, почавши від літератури, музики, мистецтва аж до політичних питань та ідеологій. «Питаєш, чи пишу. Не пишу ще, моя рибочко, маю багато роботи (...). Колись таки почну, тільки не бійся, що я піду далі реалізму, далі Мопассана. Як-не-як, а мені здається, що я маю здоровий смак і знаю межі реалізму» [5, 183], — читаємо в листі до дружини за 7 лютого 1898 р.

Натомість вплив інших літератур він побачив уже в ранніх оповіданнях Коцюбинського: «На крилах пісні» нагадує нам Тургенєва, «Поєдинок», безперечно, одбиває вплив Мопассана, а в двох-трьох картинах «Лялечки» можна відчутти сліди читання так званих «ліберальних» оповідань Чехова, як «Степ» або «Мужики». Ці сліди не такі виразні, щоб можна було говорити про наслідування, — видно тільки, що ці письменники лежали повсякчас на письменному столі нашого автора і його власна манера, стиль і художній смак вироблялись головним чином на них².

Сам Коцюбинський визнавав, що на вироблення його літературного смаку найбільший вплив мала європейська література (Е. Золя, А. Шніцлер, Дж. Верга) і скандинавські письменники (Ю. Стріндберг, А. Гарборг, К. Гамсун, Г.-Й. Від), які на рубежі XIX і XX століть вели наполегливі художні пошуки в напрямку збагачення реалізму прийомами й засобами імпресіоністичної поетики.

Під сильним впливом модерністських естетичних віянь розвивалася в цей час творчість австрійського прозаїка Артура Шніцлера та італійського письменника Джованні Верги. Не кожний митець спроможний засвоювати чуже. Для цього потрібно щонайменше виробити своє власне «я», свій означений характер, щоб із різного матеріалу вибрати потрібне для розбудови власної особистості, ідеологічно сформувані свій, «український світ». Тільки тоді можна стати знову гідними давньої, славної традиції та великих предків своїх, які, за словами Д. Віконської, жили європейською культурою ще

¹ Моклиця М. Михайло Коцюбинський (1863—1913) // Моклиця М. Модернізм у творчості письменників XX століття. — Луцьк, 1999. — С. 53.

² Зеров М. Пам'яті М. Коцюбинського // Микола Зеров / Упор. М. Сулима. — К., 2003. — С. 139—141.

тоді, коли північний сусід був «зборищем жорстоких, необтесаних варварів»¹.

Коцюбинський за традицією українства органічно став європейцем, не підпорядковуючи український дух чужині, не нехтуючи своїм, а підносячи себе й свою індивідуальність до європейських висот. Усвідомлюючи, що без засвоювання чужих здобутків годі й думати про культурний розвиток у культурних ділянках національного життя, він радив молодим вчитися і від своїх, і від чужих, оскільки самі не спромоглися «закласти свого власного варстату модерної техніки та науки»².

Крім нового матеріалу Коцюбинський робить спроби глянути на речі уважно і пильно, зсередини. У результаті «місце поверхового натуралізму заступає психологізм; психологічний інтерес витісняє етнографічний і в цьому сенсі Коцюбинський є піонером нової літературної школи, на чолі якої тепер сяють імена Кобилянської та Стефаніка»³.

За десять років навчання, 10 років спроб і 10 років «роботи майстра» Коцюбинський пройшов еволюцію «від етнографічного реалізму, імпресіонізму до модернізму, а в кінці життя до їхньої синтези та неоромантизму»⁴.

Коцюбинський глибоко відчував естетичні відношення людини й суспільного життя та природи. Для нього принцип розгляду особистості в її прямих чи опосередкованих зв'язках із середовищем був непорушним, він керувався критеріями об'єктивної зумовленості суб'єктивних настроїв, прагнув до розкриття поворотних моментів у людській долі. Тому й ставив акценти на нових формах детермінації характеру й обставин, брав характер у безперервному русі, у постійному виборі, закликав до художнього дослідження морально-етичних проблем внутрішнього життя людини, проблем вічних, що мають загальнолюдське значення.

«Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, такої багатой не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософіч-

¹ Віконська Дарія. Європа і ми // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 7—8. — С. 5.

² Там само.

³ Зеров М. Пам'яті М. Коцюбинського // Зеров Микола / Упор. М. Сулима. — К., 2003. — С. 141.

⁴ Там само.

них, соціальних, психологічних, історичних і ін.» [5, 280—281], — писав М. Коцюбинський Панасові Мирному, запрошуючи його до участі в альманасі «З потоку життя».

Митець, за концепцією Коцюбинського, покликаний передати все розмаїття дійсності, відтворити її багатство і красу, адже він має «трохи інші очі, ніж другі люди, і носить в душі сонце, яким обертає дрібні дошові краплі в веселку, витягає з чорної землі на світ божий квіти і перетворює в золото чорні закутки мороку». Бездоганно володіючи новими художніми прийомами, пов'язаними з досягненнями імпресіоністичного мистецтва, Коцюбинський «схоплював» весь комплекс внутрішніх побудників поведінки персонажів. Тому й психічний процес особистості постає в діалектичній взаємодії свідомості, самосвідомості й підсвідомості. Звідси — та настроєвість, глибинний підтекст, які характеризують художній світ новеліста.

«Цвіт яблуні» (1902) — витвір імпресіоністичного стилю. Вже сама назва з її елементом мальовничої символізації, назва жанру «етюд» — виявляють близькість до малярного мистецтва, в рамках якого імпресіонізм розвинувся найбільше. Жанрові ознаки, що ними визначає твори сам письменник (акварель, етюд, образок, інтермеццо), виявляють імпресіоністичний стиль. Характерною стильовою ознакою є композиція твору, який складається з швидкоминучих вражень найрізноманітніших гатунків, як у калейдоскопі. Письменник намагається зафіксувати мінливий рух психіки, оточення, суміш плутаних і неповторних вражень. Винайти, спостерігти й зафіксувати швидкоплинне — ось головне технічне завдання письменника в цьому етюді. За формальний композиційний стрижень править особа самого автора і творчі процеси, що відбуваються в поетовій лабораторії. В цьому його естетична суть. Як справжній митець, як пильний спостерігач Коцюбинський занотовує у своїй пам'яті життєві факти і враження, образи й малюнки з тим, щоб потім, коли прийде слухний час, подати синтетичну картину життя — використати всі попередні спостереження як сировинний художній матеріал.

Використання нових художніх прийомів, пов'язаних із досягненнями імпресіоністичного мистецтва, дало змогу Коцюбинському «схоплювати» весь комплекс внутрішніх побудників поведінки персонажів. Тому й впадає в око, що психічний процес особистості постає в Коцюбинського як процес у діалектичній взаємодії свідомості, самосвідомості й підсвідомості. Звідси — та настроєвість, глибинний підтекст, які характеризують художній світ великого ук-